

ICER-H notitie: Procespraktijk Hof van Justitie in prejudiciële zaken – wie doet mee vanuit Nederland?¹

1. Inleiding

In prejudiciële procedures bij het Hof van Justitie van de EU (hierna: het Hof) hebben de procespartijen die deelnemen aan de nationale procedure waarin prejudiciële vragen zijn gesteld het recht om schriftelijke opmerkingen in te dienen bij het Hof. Ook mogen zij hun standpunt mondeling toelichten tijdens een eventuele hoorzitting.² Deelname aan de zitting is ook mogelijk als er geen schriftelijke opmerkingen zijn ingediend. Tegelijkertijd bestaat voor alle lidstaten de mogelijkheid om schriftelijk en mondeling deel te nemen in de procedure bij het Hof.³ Nederland wordt in Hofzaken vertegenwoordigd door de Nederlandse regering. Deze vertegenwoordiging valt onder de verantwoordelijkheid van het Hofcluster van het Ministerie van Buitenlandse Zaken. De regering dient jaarlijks gemiddeld in zo'n 50 tot 60 prejudiciële zaken schriftelijke opmerkingen in en/of neemt deel aan de zitting bij het Hof.

In Nederlandse zaken kan de procespartij in het nationale geschil een bewindspersoon zijn, zoals de staatssecretaris van Justitie en Veiligheid, of een ander onderdeel van de overheid, zoals een gemeente of een zelfstandig bestuursorgaan (hierna: ZBO). Deze nationale procespartijen hebben in beginsel de mogelijkheid om – zelfstandig en naast de regering – deel te nemen aan de procedure bij het Hof. De deelname van deze overheidsinstanties kan echter tot vragen leiden van het Hof over bijvoorbeeld namens wie de inbreng voor het Hof naar voren wordt gebracht. Ook kan een van de regering afwijkende inbreng tot onduidelijkheid leiden. Dit kan afbreuk doen aan de effectiviteit en overtuigingskracht van het optreden van de regering of van de overheidsinstantie die procespartij is.

In deze notitie wordt in punt 2 een aantal uitgangspunten gegeven ten aanzien van de deelname van overheidsinstanties aan de prejudiciële procedure die houvast kunnen bieden voor een effectieve en overtuigende deelname van de regering en deze instanties aan een procedure bij het Hof.⁴ Ter toelichting hierop zal in de punten 3 t/m 6 de praktijk van samenwerking worden weergegeven in Hofzaken waarin naast de regering een andere overheidsinstantie betrokken is.

2. Uitgangspunten voor een effectieve en overtuigende deelname aan een prejudiciële procedure bij het Hof

Voor een effectieve en overtuigende deelname aan een procedure bij het Hof van zowel de Nederlandse regering als een overheidsinstantie zijn de volgende uitgangspunten van belang:

- Als in de nationale procedure een bewindspersoon procespartij is of een overheidsinstantie namens deze bewindspersoon procedeert, neemt alleen de regering deel aan de procedure bij het Hof;

1 Contactpersonen: mielle.bulterman@minbuza.nl (hoofd BZ/DJZ/ER), jurian.langer@minbuza.nl (hoofd Hofcluster BZ/DJZ/ER), charlotte.schillemans@minbuza.nl (wnd hoofd Hofcluster).

2 Art. 23 van het Statuut en art. 96 e.v. van het Procesreglement van het Hof.

3 Deze mogelijkheid ziet op prejudiciële vragen afkomstig van Nederlandse rechter alsook van rechters uit een andere lidstaat.

4 Deze notitie gaat niet uitputtend in op alle mogelijk denkbare modaliteiten.

- als in de nationale procedure een ZBO zelfstandig procespartij is, heeft het de voorkeur dat alleen de regering deelneemt. De regering en het betrokken ZBO kunnen echter afspreken dat beide deelnemen aan de procedure bij het Hof. De inhoudelijke standpunten moeten in dat geval worden afgestemd. In voorkomend geval scheidt de regering daarbij duidelijkheid aan het Hof over de verschillende rollen van de regering en het ZBO en maakt zo nodig duidelijk op welke punten het ZBO een eigen standpunt inneemt. Als enkel het ZBO als procespartij deelneemt is voornoemde afstemming niet nodig, het is wel wenselijk dat het relevante departement van de zaak op de hoogte wordt gehouden door het ZBO⁵;
- als in de nationale procedure een gemeente, provincie of een ander orgaan van de Staat (bijvoorbeeld: het Openbaar Ministerie) procespartij is, is deelname aan de procedure bij het Hof van zowel de regering als de andere overheidsinstantie mogelijk. Informatiedeling over en weer is in dat geval wenselijk. BZK legt contact met een gemeente of provincie. J&V legt contact met het OM;
- zowel in de situatie dat in de nationale procedure een ZBO procespartij is als in de situatie dat een andere overheidsinstantie partij is, is het wenselijk dat er afstemming plaatsvindt tussen de regering en de betrokken instantie. Die afstemming kan zien op de volgende vragen: treedt de overheidsinstantie geheel zelfstandig op bij het Hof of vullen regering en de overheidsinstantie elkaar aan (schriftelijk en/of mondeling)? Wie doet wat? Wie beantwoordt welke vragen tijdens de zitting? Voor alle situaties is, afhankelijk van de zaak, maatwerk mogelijk. De eerstverantwoordelijke voor de afstemming is het betrokken vakdepartement, zo nodig na overleg met de betrokken procesvertegenwoordigers van de regering (Hofcluster van BZ).

Toelichting op deze uitgangspunten

3. Samenwerking binnen de regering en met andere procespartijen

Namens de regering treden bij het Hof de door de minister van Buitenlandse Zaken aangewezen gemachtigden op (de zogenoemde ‘agenten’, werkzaam bij het Hofcluster van BZ/DJZ/ER). Zij werken samen met de experts van de betrokken vakdepartementen⁶ en dragen het standpunt namens de regering uit.⁷ Als in de nationale procedure een andere overheidsinstantie, zoals een ZBO, procespartij is, dan is het in eerste instantie aan het direct betrokken vakdepartement om contact te leggen met die instantie. In bijvoorbeeld zaken op het gebied van de sociale zekerheid legt SZW contact met de SVB of het UWV. Hierom betrekken de ICER-H coördinatoren bij het uitzetten van nieuwe zaken binnen hun vakdepartementen ook meteen de contactpersonen van de betrokken overheidsinstantie.

⁵ Voor zover dat in overeenstemming is met de Kaderwet ZBOs en de relevante instellingswetten.

⁶ Voor de praktische invulling van de samenwerking in Hofzaken, zie de verschillende [handleidingen en aanwijzingen](#) op de website van het Expertisecentrum Europees recht.

⁷ Agenten dienen bij uiteenlopende belangen als onafhankelijk jurist te zoeken naar de mogelijkheden om één standpunt namens de *gehele* regering uit te dragen. Als er geen overeenstemming kan worden bereikt is de staande praktijk dat de regering niet deelneemt aan de procedure. Voornoemde neutrale bemiddelende rol hebben agenten ook bij een conflict tussen vakdepartementen en (andere) onderdelen van BZ. Voorbeeld hiervan is de zaak C-284/16, Achmea waarin bemiddeld is door de agenten tussen EZ en een beleidsdirectie van BZ.

4. Bewindspersoon is procespartij in de nationale procedure

Als in de nationale procedure een bewindspersoon procespartij is of door een overheidsinstantie namens hem wordt geprocedeerd is het uitgangspunt dat alleen de regering deelneemt aan de procedure bij het Hof. Dit wordt wenselijk geacht vanwege de staatsrechtelijke eenheid van regeringsbeleid en ter voorkoming van verwarring en discussie over het Nederlandse standpunt bij het Hof. Voorbeelden van overheidsinstanties die namens bewindspersonen procederen zijn:

- Uitvoeringsorganisaties en agentschappen zoals de IND namens J&V, de NVWA namens VWS en LNV en RVO namens EZK en LNV.

Voorbeelden van zaken waarin alleen de regering een inbreng heeft gehad:

- Prejudiciële verwijzingen van rechtbanken en de Raad van State in vreemdelingenzaken tussen een vreemdeling en de Staatssecretaris van J&V. De Staatssecretaris is partij voor de nationale rechter maar heeft de procesvertegenwoordiging opgedragen aan de IND.⁸
- Prejudiciële verwijzing van het College van Beroep voor het bedrijfsleven in zaken over door de Minister van LNV in rekening gebrachte vergoedingen voor controles in slachthuizen.⁹
- Prejudiciële verwijzing van de Raad van State in een geding tussen o.a. Tjebbes en de Minister van BZ over het verlies van rechtswege van zowel het Nederlandschap als het Unieburgerschap.¹⁰
- Prejudiciële verwijzing van de rechtbank Rotterdam in een geding tussen onder meer de Stichting Rookpreventie Jeugd en de Staatssecretaris van VWS over de meetmethodes voor filtersigaretten.¹¹
- Prejudiciële verwijzing van het Gerechtshof 's-Gravenhage in een civielrechtelijke procedure tegen de Staat wegens een vermeend onrechtmatig visiedocument van de toenmalige NMa. In de nationale procedure was de Minister van EZ de verwerende partij maar trad de ACM als opvolger van de NMa namens hem op.¹²
- Prejudiciële verwijzingen van de Hoge Raad in belasting- en douanezaken tussen een belastingplichtige en de Staatssecretaris van FIN.¹³

5. Geschil tussen bewindspersoon en nationale overheidsinstantie als procespartijen in de nationale procedure

Als in de nationale procedure een overheidsinstantie procedeert tegen een bewindspersoon worden beide door het Hof als zelfstandige procespartij aangemerkt in de procedure bij het Hof.

8 Zie bijvoorbeeld zaak C-441/19 TQ tegen Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid. In zaak C-540/22 Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid heeft wel afstemming plaatsgevonden tussen J&V, de IND, EZK en SZW.

9 Zie gevoegde zaken C-477/18 en C-478/18 Gosschalk

10 Zie zaak C-221/17 Tjebbes.

11 Zie zaak C-160/20 Stichting Rookpreventie Jeugd.

12 Zie zaak C-413/13 FNV.

13 Zie bijvoorbeeld zaak C-194/21 Staatssecretaris van financiën tegen X en zaak C-144/15 Custom Support Holland.

Deze situatie heeft zich bijvoorbeeld voorgedaan in de zaak van de Gemeente Dinkelland tegen de Belastingdienst.¹⁴ In een dergelijke situatie draagt de regering het standpunt van de bewindspersoon uit en niet dat van de overheidsinstantie. Dit is dan duidelijk uit de context van de zaak en zal niet tot verwarring bij het Hof leiden.

6. Overheidsinstanties zijn zelfstandig procespartij in de nationale procedure

Als in de nationale procedure een overheidsinstantie zelfstandig procespartij is, kan deze instantie zelfstandig bij het Hof optreden. In deze situatie wordt niet namens een bewindspersoon geprocedeerd. Voorbeelden van overheidsinstanties die als zelfstandig procespartij kunnen worden aangemerkt zijn:

- Gemeenten en provincies¹⁵;
- ZBO's zoals de ACM¹⁶, de SVB¹⁷, het UVW¹⁸, het CAK¹⁹, het CBR²⁰, de AP²¹;
- het Openbaar Ministerie²².

Bij de deelname van deze instanties aan de procedure bij het Hof kunnen de volgende varianten zich voordoen:²³

- i) De overheidsinstantie ziet af van deelname aan de procedure en alleen de regering neemt hieraan deel;
- ii) de overheidsinstantie neemt – naast de regering – deel aan de procedure;
- iii) de overheidsinstantie neemt deel aan de procedure en de regering ziet daarvan af.

i) Alleen de regering neemt deel aan de procedure bij het Hof

- Als alleen de regering deelneemt aan de procedure bij het Hof, dan stellen de agenten in overleg met de betrokken vakdepartementen de inbreng van de regering op. De agenten hebben ook rechtstreeks of via het verantwoordelijke vakdepartement contact met de desbetreffende overheidsinstantie. Daarbij bestaan de volgende mogelijkheden:

A) Overheidsinstantie sluit zich uitdrukkelijk aan bij de regering

¹⁴ Zie zaak C-674/22 Gemeente Dinkelland

¹⁵ Zie bijvoorbeeld zaak C-120/19 College van B&W Purmerend of C-692/23 AVR Afvalverwerking.

¹⁶ Zie zaak C-360/19 Crown van Gelder (ACM).

¹⁷ Zie zaak C-713/20 SVB.

¹⁸ Zie zaak C-285/20 UWV.

¹⁹ Zie zaak C-636/19 CAK.

²⁰ Zie zaak C-703/22 CBR.

²¹ Zie zaak 245/20 AP. Ter volledigheid: de Autoriteit Persoonsgegevens is een ZBO met eigen rechtspersoonlijkheid maar neemt in nationale procedures in wezen geen andere positie in dan andere ZBO's en wordt daarom in deze notitie als elke andere ZBO meegenomen.

²² Zie gevoegde zaken C-562/21 PPU en C-563/21 PPU X en Y tegen het OM

²³ Er is een vierde mogelijkheid: zowel de regering als de betrokken overheidsinstantie zien af van deelname. Deze mogelijkheid laten wij in deze notitie onbesproken, omdat er in deze gevallen geen discussie over het standpunt zal zijn.

Voorbeelden:

- In belasting- en douanezaken bij de Gerechtshoven en rechtbanken tussen belastingplichtigen en de Belastinginspecteur wordt de inspecteur als zelfstandige procespartij aangemerkt. Hoewel de inspecteur hierdoor in beginsel ook zelfstandig kan optreden bij het Hof is vastgelegd dat hij aan het Hof te kennen geeft dat hij zich refereert aan het standpunt van de regering.²⁴ Het is voorgekomen dat de regering in een Hofzaak een ander standpunt heeft ingenomen dan de inspecteur in de nationale procedure;²⁵
- in de zaken Van Delft en Van der Helder & Farrington over een geschil tussen particulieren en het College voor Zorgverzekeringen (nu: het Zorginstituut) heeft het College afgezien van een schriftelijke inbreng. Het College heeft het Hof per brief te kennen gegeven dat hij zich aansluit bij de inbreng van de regering.²⁶ Bij de totstandkoming van die inbreng was het College nauw betrokken. Het College heeft zelfstandig deelgenomen aan de zitting, maar in overleg met VWS en BZ is het College alleen ingegaan op de uitvoeringskant van de zaak en heeft hij het overige aan de regering gelaten.

B) Betrokkenheid overheidsinstantie zonder verdere zelfstandige rol in de procedure

Voorbeelden:

- EZK/LNV geeft aan dat in zaken waarin een ZBO, zoals de ACM²⁷ of het Ctgb²⁸, zelfstandig procespartij is en EZK/LNV het direct betrokken vakdepartement is, het de praktijk is dat alleen de regering deelneemt aan de procedure bij het Hof, tenzij voorafgaand tussen regering en ZBO afspraken zijn gemaakt over indiening door beide en afstemming van inhoudelijke standpunten plaatsvindt. Een voorbeeld van zo'n uitzonderingssituatie was de zaak T-Mobile waarin de (toenmalige) NMA en de regering beide met elkaar afgestemde opmerkingen indienden. In principe vindt er steeds onderlinge afstemming plaats en wordt het desbetreffende ZBO betrokken bij de voorbereidingen²⁹;
- in een zaak over het niet verlengen van een rijbewijs voor vrachtwagens waarbij het CBR de nationale procespartij was³⁰ is in overleg met de betrokken agent, IenW en het CBR besloten om alleen namens de regering een schriftelijke inbreng in te dienen. IenW onderhield contact met en stemde af met het CBR en het CBR heeft steeds op alle

24 Dit is vastgelegd in het Besluit Beroep in Belastingzaken, Staatscourant 2021, nr. 46005. Onder punt 6.1.1. staat dat als de inspecteur door het Hof van Justitie in de gelegenheid wordt gesteld om schriftelijke opmerkingen in te dienen over de prejudiciële vragen, de inspecteur een brief aan het Hof van Justitie schrijft waarin hij laat weten voor opmerkingen over de prejudiciële vragen te refereren aan het oordeel van de Nederlandse regering.

25 Zo heeft de regering in zaak C-426/12 X (kalkovengas) een ander standpunt ingenomen dan de belastinginspecteur in de nationale procedure ten aanzien van de uitleg van het begrip 'dual gebruik'. Na het arrest van het Hof heeft de inspecteur in het vervolg van de nationale procedure vastgehouden aan zijn standpunt. De verwijzende rechter heeft – onder verwijzing naar het standpunt van de regering in de Hofzaak - dit niet gevolgd: ECLI:NL:GHSHE:2015:2118.

26 Zie zaak C-321/12 Van der Helder & Farrington en C-345/09 Van Delft. Formeel gesproken heeft het College door middel van deze niet-inhoudelijke brief wel deelgenomen aan de schriftelijke fase en is daarom op het arrest van het Hof als partij genoemd.

27 Zie bijvoorbeeld zaak C-360/19 Crown van Gelder.

28 Zie bijvoorbeeld zaak C-308/22 (PAN Europe).

29 Zie zaak C-8/08 T-Mobile.

30 Zie zaak C-703/22 CBR.

stukken meegelezen. Het CBR heeft wel zelfstandig akkoord gegeven voor het indienen van de SO en het niet aanvragen van de zitting;

- in de zaak *Trijber*, waarin een besluit van de gemeente Amsterdam voorwerp van geschil was, heeft alleen de regering opmerkingen ingediend en op een aantal punten afstand genomen van het standpunt dat de gemeente in de nationale procedure had ingenomen.³¹ Er heeft contact tussen de gemeente en BZK en BZ plaatsgevonden en waar mogelijk is rekening gehouden met de belangen van de gemeente;³²
- voornoemde voorbeelden zien op prejudiciële verwijzingen uit Nederland. De zaken *Deutsche Wohnen*³³ en *Nacionalinis visuomenės sveikatos centras*³⁴ betreffen een Duitse resp. Litouwse verwijzing over de AVG. In samenspraak met J&V en de AP is besloten om deel te nemen aan de zitting in die zaken. De betrokken agent heeft de inhoudelijke inbreng afgestemd met experts van J&V en de AP, die de agent ook hebben geassisteerd ter zitting.

ii) Deelname van de overheidsinstantie en de regering aan de procedure bij het Hof

Als zowel de overheidsinstantie als de regering deelnemen aan de procedure bij het Hof kunnen zij hetzelfde of een afwijkend standpunt hebben.

A) De overheidsinstantie en de regering hebben hetzelfde standpunt

- In de zaak *Raad van bestuur van de SVB*³⁵ hebben zowel de regering als de Raad van bestuur van de SVB schriftelijke opmerkingen ingediend. Hierover heeft overleg en afstemming plaatsgevonden.
 - De SVB en het UWV nemen in principe deel aan de zaken bij het Hof als zij zelfstandig procespartij zijn. Om die reden zijn tussen de SVB, het UWV, SZW en de agenten van BZ de volgende werkafspraken gemaakt:
 - Zodra een Hofzaak waarin de SVB of het UWV procespartij is formeel door het Hof wordt betekend, proberen SVB/UWV, SZW en BZ zo snel mogelijk met elkaar te overleggen, het liefst binnen 1-2 weken. Hierbij wordt bezien wat ieders belang is bij de zaak en in hoeverre SVB/UWV en de regering opmerkingen moeten indienen ter borging van die belangen. Indien beide opmerkingen indienen, is het uitgangspunt dat de verschillende opmerkingen elkaar niet bijten;
 - verder worden zo concreet mogelijke afspraken gemaakt over wie wat doet, de tijdslijn, het moment van indienen en zo verder;
 - als het Hof een zitting aankondigt, wordt overeenkomstig het voorgaande gehandeld. Hierbij wordt besproken of het wenselijk is dat wordt deelgenomen aan de zitting en, zo ja, op welke wijze en door wie Nederland wordt vertegenwoordigd;

³¹ Zaak C-340/14 *Trijber*.

³² Ter verheldering van het van de gemeente afwijkende standpunt is in de inbreng van de regering een passage opgenomen over de autonomie van de gemeente op dit punt.

³³ Zaak C-807/21 *Deutsche Wohnen*.

³⁴ Zaak C-683/21 *Nacionalinis visuomenės sveikatos centras*

³⁵ Zaak C-713/20 *Raad van bestuur van de SVB*.

- als aan een zitting wordt deelgenomen worden ook zo concreet mogelijke afspraken gemaakt over de op te stellen pleidooien en de voorbereiding van de zitting. Daarbij worden bijvoorbeeld afspraken gemaakt over wie welke vragen tijdens de zitting gaat beantwoorden: de SVB / het UWV richten zich op de uitvoeringskant van de zaak en de regering op het nationale wettelijke stelsel.
- In de zaak Autoriteit Persoonsgegevens³⁶, waarin de vraag voorlag of de AP bevoegd was om toe te zien op de (eventuele) verwerking van persoonsgegevens door de Raad van State, hebben zowel de Regering als de AP opmerkingen ingediend. Tussen de regering en de Raad van State heeft afstemming plaatsgevonden over de inbreng van de regering. Aan het Hof is verder schriftelijk te kennen gegeven dat de Nederlandse regering niet in de positie is om ter zitting eventuele vragen van het Hof te beantwoorden over de inrichting van het toezicht op de verwerking van persoonsgegevens binnen de rechterlijke instanties in Nederland.

B) De regering en de overheidsinstantie hebben een ander standpunt

In sommige zaken doen zowel de regering als de overheidsinstantie mee in de procedure bij het Hof en dragen ze afwijkende standpunten uit:

- Een voorbeeld hiervan is de zaak Van Ardennen in een geschil tussen het UWV en een belanghebbende over de weigering om een volledige insolventie-uitkering uit te betalen.³⁷ Zowel schriftelijk als mondeling vond de regering dat aan de toepasselijke richtlijn moest worden getoetst en het UWV vond van niet.

Het is ook mogelijk dat uit de aard van het geschil duidelijk blijkt waarom de regering en de betrokken overheidsinstantie een ander standpunt hebben:

- In verschillende belastingzaken over een door een gemeente opgezette btw-constructie of een door een gemeente geclaimde btw-aftrek stonden gemeentes en de Staatssecretaris van FIN / de Belastinginspecteur tegenover elkaar tijdens de nationale procedure. De gemeentes traden daarbij op in de hoedanigheid van belanghebbende en niet als overheidsinstantie als zodanig. In een dergelijke situatie blijkt duidelijk waarom de standpunten van gemeente en regering niet overeenkomen;³⁸
- indien een nationale rechter prejudiciële vragen stelt in een straf- of overleveringszaak is het OM zelfstandig procespartij.³⁹ Het OM neemt in die zaken in principe met een eigen schriftelijke en mondelinge inbreng deel aan de procedure bij het Hof. De regering en het OM informeren elkaar over en weer over hun inbreng. Het komt voor dat het OM en de regering een andere positie innemen, maar gelet op de bijzondere positie van het OM leidt een van de regering afwijkend standpunt niet tot verwarring bij het Hof;

³⁶ Zaak C-245/20 Autoriteit Persoonsgegevens

³⁷ Zaak C-435/10 Van Ardennen.

³⁸ Zie bijvoorbeeld zaken C-267/15 Woerden, C-520/14 Borsele en C-92/13 Gemeente 's-Hertogenbosch.

³⁹ Zie bijvoorbeeld gevoegde zaken C-562/21 PPU en C-563/21 PPU X en Y tegen het OM

- in een zaak waarin de AP een boete heeft opgelegd aan de KNLTB wegens overtreding van de AVG en waarin de AP zelfstandig procespartij was, hebben de regering en de AP verschillende standpunten ingenomen in de procedure voor het Hof.⁴⁰ Gezien de aard van de zaak en de rol van de AP als onafhankelijk toezichthouder heeft het van de regering afwijkende standpunt van de AP niet tot verwarring bij het Hof geleid;
- in een zaak waarin de gemeente Appingedam autonoom over de toepassing van de Dienstenrichtlijn mocht beslissen, hebben de regering en de gemeente verschillende standpunten ingenomen tijdens de procedure bij het Hof.⁴¹ In de schriftelijke inbreng van de regering is een passage opgenomen om de achtergrond hiervan te verduidelijken.

iii) Alleen deelname van de overheidsinstantie en geen deelname van de regering

Er zijn twee zaken bekend waarin de overheidsinstantie deelnam aan de procedure bij het Hof maar de regering niet:

- Het College van beroep voor het bedrijfsleven heeft prejudiciële vragen gesteld over de toepasbaarheid van de Verordening inzake afwikkelingsvergoedingen bij de uitgifte van een kredietkaart. De ACM is procespartij in deze nationale procedure en heeft ook deelgenomen aan de procedure bij het Hof. Vanwege de specifieke en technische aard van de zaak heeft FIN geen aanleiding gezien voor een schriftelijke inbreng van de regering;⁴²
- in een prejudiciële zaak uit 2003 met vragen van het College van Beroep voor het bedrijfsleven heeft de OPTA als zelfstandige procespartij deelgenomen aan de procedure bij het Hof. De redenen waarom de regering niet deelnam aan de procedure zijn ons niet bekend.⁴³

40 Zaak C-621/22 KNLTB.

41 Zaak C-31/16 Visser Vastgoed Beleggingen.

42 Zaak C-549/23 American Express Europe e.a.

43 Zaak C-109/03 KPN.